

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון ק"ס, תשפ"א

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

מחותן שלא עמד בהתחייבותו

הוסיף כהנה וכהנה לתושיה, מעבר למה שבכל מקרה אחר היה נראה לר' חיים יצחק כ'גוזמאות של שדכנים'.

אליה וקוץ בה, אמר השדכן, האמא האלמנה אשת חבר כחבר, בעלה המנוח ר' אלחנן ז"ל, חשק בתורה בכל רמ"ח ושס"ה, ראשו מגיע השמימה ושיג ושיח לא היה לו בענייני העולם הזה, אדיר חפצו היה שכל בניו ישבו לאורך ימים על התורה ועל העבודה ועול דרך ארץ לא יונח על כתפיהם, בזה ראתה אלמנתו תחי' את צוואתו, ועל כן היא דורשת סכום כסף כזה שיאפשר לזוג להסתדר ברוגע יחסי בלי טרדה, ולא תיגש לשידוך בלי התחייבות של חמש מאות אלף שקלים. 'צרות של עשירים' סיים השדכן, "עצה שלי? לך על זה, ויפה שעה אחת קודם".

השידוך קם ונהיה, האלמנה – פרקטית כתמיד – הסכימה להצעתו של ר' חיים יצחק לממן 30 חודשי שכירות לבני הזוג מאחר שהסכום נחוץ לו לעסקיו השוטפים בשנתיים וחצי הקרובות, היא ויתרה על דרישתה המקורית לרכוש דירה מיד, או להפקיד את הסכום בחשבון הבנק של בני הזוג, בהיותה סמוכה ובטוחה על ניסי הקב"ה שבכל יום עמה, ובהכירה את יושרו של המחותן.

דא עקא שבמשך השנים נדחה התשלום ונדחה, ר' חיים יצחק חיתן בס"ד עוד ועוד מילדיו ולא מצא כסף נזיל כדי להעביר לחתנו. בשלב כלשהו פדתה האם את כל חסכוניתיה ולקחה הלוואות בפריסה נוחה, כך שהצליחה לגייס את כל הסכום והעבירה לבנה, ובלבד שלא יצטרך לעזוב את התורה הקדושה משוש חייו, ולו לכמה שעות. ר' חיים יצחק לא סיים להודות לה על כך ולברך אותה, אך בפועל, הסכום שעליו התחייב ושאותו קיוותה לקבל בחזרה לא הגיע עד פטירתה. כשהעבירו את הבקשה לר' חיים יצחק, השיב שוב שמאד

ני משפחת קלינגר היו נבוכים, אבל דומה היה שזה הנסיון האחרון שעליהם לעשות למען אמם המנוחה ע"ה, שנשאה על כתפיה השחוחות את עול המשפחה כולה בעשרות השנים האחרונות לחייה.

כשנפטרה אמם בניו יורק בתחילת הגל השני של התפשטות מגפת הקורונה, היא השאירה אחריה תיעוד מדויק של כל חובותיה, לצד קלסרים מפורטים שנצברו במשך השנים ובהם תיעדה בפרוטרוט את התנהלותה הכלכלית למן מחלתו של בעלה ז"ל לפני כארבעים שנה, ודרך שמחות נישואי ילדיה, שזכתה להוביל לחופה, לבדה. אחת עשרה חופות העמידה, אחד עשר בתים בישראל. ובקשה אחת בכתב ידה, אנא החזירו את כל החובות שהשארתי אחרי.

את חתונות ילדיה סידרה בלי להשאיר חובות, הילדים היו מחוננים ב"ה, ובשל מצבה הכלכלי הידוע היא הרשתה לעצמה לדרוש עבורם מהצד השני סכום גבוה מן המקובל, ובעזרת ה' כולם הסתדרו על הצד היותר טוב. זו דוגמה להתנהלותה הכלכלית הנכונה של אמם, אבל בשנתיים האחרונות היא טופלה בארצות הברית בשל סיבוך זיהומי נדיר, וצברה חוב ניכר.

המקור היחיד שממנו חשבו הילדים שיוכלו לגייס את הכסף הנדרש למילוי צוואת האם הגיבורה, היה ר' חיים יצחק קלפפיש, ה'מחותן'. ומעשה שהיה כך היה:

עשרים שנה אחורה. שנת ה'תש"ס. יוסף מנחם קלינגר, פאר הישיבה, הוצע על שולחנו של מי שכבר הוכר בכינוי 'הנגיד' ר' חיים יצחק קלפפיש. השדכן הטריח את עצמו במעלית המהודרת למשרדיו של ר' חיים יצחק בקומה ה-15 בלב אזור המשרדים החדש ולא גמר לשבח את המקו. ראש הישיבה, שהיה 'חיב' רבות לר' חיים יצחק, החרה החזיק אחריו ואף

לא נעים לו אך גם כעת אין בידו הסכום, הוא לא מתכחש להתחייבותו, ובעתיד הקרוב ממש אם לא יצליח לגייס את הסכום יעביר לרשות חתנו נכס מניב בשווי זהה לסכום ההתחייבות.

באי-נעימות בולטת פנו הילדים לבית ההוראה כדי לברר האם יש ביכולתם לתבוע בשם אמם את קיום ההתחייבות, בתור האפשרות היחידה לתשלום חובותיה, או שאכן יכול העניין להימשך עד אין קץ.

עיקרי הנושא בהלכה

א. התחייבויותיהם של מחותנים

תחילה נבהיר באופן כללי את מעמדן של התחייבויות שבין מחותנים, ונראה שלמרות שההתחייבות נעשית בין המחותנים מכל מקום הם אינם מתחייבים זה לזה אלא שניהם מתחייבים כלפי הזוג הצעיר.

יסוד הדברים בתשובה הלכתית של רבנו תם (מובאת בתשובות מיימוני קנין סימן כא, ומשם בש"ך סימן עה ס"ק פג ובבית שמואל אבן העזר סימן נא ס"ק יא), רבנו תם עוסק במקרה שבו הפר אבי הכלה את התחייבותו, בא אבי החתן ותבעו לעמוד בהתחייבות, טען אבי הכלה: א. לא היו דברים מעולם. ב. גם אם היה משהו, אתה אינך 'בעל דברים' שלי, אלא בנד.

כאשר בא החתן עצמו לתבוע את מימוש ההתחייבות, שאל חמיו: האם אתה יודע בצורה ברורה שכך התחייבתי? והחתן השיב שכך אמר לו אביו לפני החתונה ועל דעת כן קירש את אשתו. על כך השיב המחותן: אביך אינו כשר לעדות בדין זה, ולכן אתה אינך יכול לטעון כלום בטענת ברי, ואביך אינו בעל דין ואין טענתו נחשבת ולכן אינני חייב אפילו בשבועת היסת.

רבנו תם השיב שאבי החתן יכול לייצג את בנו ולטעון מטעמו, ולכל היותר אפשר לדרוש מהבן לכתוב כתב הרשאה לאביו. ומדבריו מבואר שהחוב הוא כלפי הבן-החתן, והאב יכול לתבוע בשמו ומטעמו. אך אין התחייבות הדרית של המחותנים זה כלפי זה.

ב. הוצאות האלמנה שסמכה על המחותן

אלא שיש צד אחר לחייב את המחותן דגן לשלם לעיזבון האלמנה, מצד מה שהלכה וגייסה כספים ונתנה לבני הזוג כנגד אותו סכום שהוא התחייב להם. כאן, למרות שהחוב המקורי של המחותן היה כלפי בני הזוג, ניתן לטעון שכאשר באה האלמנה ופרעה את חובו של המחותן לבני הזוג, בהסתמכה על דבריו שישלם בעתיד, נוצר לכאורה חוב חדש שלו ישירות כלפיה.

אך כפי שנראה, דין זה של חוב אדם כלפי מי שהוציא

הוצאות על פיו אינו חל בכל מקרה:

המראה דינר לשולחני ואמר לו שדינר יפה הוא ונמצא רע, הדין הוא (סימן שו סעיף ו) שאם נשאל השולחני בשכר, חייב לפצות את השואל בשווי הדינר אף אם היה בקי במלאכתו, אך אם נשאל בחינם, פטור. ואם לא היה בקי חייב גם כשנשאל בחינם. דין זה הוא רק כשהשואל אמר לשולחני במפורש, או שמציאות הדברים הייתה באופן המוכיח שהוא עומד לסמוך עליו למעשה ולא להתיעץ עם אנשי מקצוע נוספים, ולכן חייב לפצותו מאחר שסמך עליו והוציא הוצאות על פיו. גם הרמ"א שהביא שיש אומרים שאפילו כשהראה לו בצורה סתמית חייב לפצותו, מכריע שהסברא הראשונה שמתחייב רק כשנאמר לו במפורש שסומכים על חוות דעתו, נראית עיקר.

בש"ך (ס"ק יב) העלה לדינא כי כללו של דבר שצריכים שיהיה ניכר מתוך הדברים שהוא סומך עליו ומוציא את המעות מחמת חוות דעתו, אף אם לא אמר לו זאת במפורש, וכבר הארכנו בדין זה (מכתלי בית הדין חלק ב סימן נא), וכל שהעניין מוכח שאינו סומך על אחרים או מתיעץ עמם, ושכל הוצאתו נסמכה על חוות דעת המומחה, נחשב הדבר כדינא דגרמי והשולחני חייב לשלם את מלוא הסכום שהזיק.

אך נראה שדין המוציא על פי השולחני לא שייך כאן, לפי שגם אם המחותן הצהיר בבירור לאלמנה שהוא ישלם את חובו לחתן ביום מן הימים, הרי מעולם הוא לא הזכיר וקבע תאריך סופי בו הוא ישלם לחתנו, כך שאין לה כל טענה לומר שהוא הטעה אותה לסמוך עליו להוציא ממון מתוך ידיעה שבתאריך מסוים הוא בוודאי יפרע את חובו.

ג. פורע חובו של חברו

האם ניתן לחייב את המחותן לשלם ליורשי האלמנה את הסכום שהוציאה ונתנה לבנה, כאשר היא למעשה פורעת את חובו שנתחייב לבנה-חתנו? נתבונן בדין זה של חיוב אדם לשלם למי שפרע את חובו.

ההולך למדינת הים ועמד אחד ופירנס את אשתו, דעת חנן במשנה (כתובות קז): שאיבד את מעותיו, וכן הסכים רבי יוחנן בן זכאי וכן הלכה (שם קט. ושו"ע סימן קכח סעיף א). ודעת בני כהנים גדולים שנשבע כמה הוציא ונוטל.

כיצד יהיה הדין בשאר חוב, שאינו חוב מזונות אשתו?

תחילת הנידון במחלוקת אמוראים בירושלמי (כתובות פרק יג הלכה ב) האם דינו של הפורע שטר חוב של חברו שלא מדעתו נופל למחלוקתם של חנן ובני כהנים גדולים: לדעת רבה בר ממל, זו אותה מחלוקת ומחלוקתם בכל חוב. ואילו רבי יוסי סבר שבשאר חובות יודו בני כהנים גדולים לחנן שאיבד הפורע את מעותיו, כי החייב יכול לטעון שאם לא היה פורע החבר עבורו, היה מפייס את הנושה והלה היה מוחל לו, ולכן אינו משלם. מכך עולה, שלפי מה שאנו נוקטים להלכה כחנן, כל שכן בשאר חובות, אין החייב מתחייב לשלם לזה שפרע את חובו. וכך כתבו רש"י (כתובות קז): והרמב"ם (מלוה ולוה

פרק כו הלכה ו).

אולם הדבר שנוי במחלוקת ראשונים, ודעת התוספות (כתובות קה. ד"ה הא מני) להיפך, שגם חנן לא אמר את דבריו אלא כחוב כגון תשלומי מזונות אשתו, שהחוב עצמו אינו מוגדר מספיק, ויתכן מאד שהאשה הייתה מעדיפה להצטמצם ולהסתדר לכד כדי שלא 'לקריוה רעבתנותא', ודווקא לכן אמר חנן שאין הבעל צריך לשלם לפורע החוב. אך בחוב ברור, גם בחוב אחר, יש לחייב הנאה ברורה ועליו לשלם. ואינו יכול ליפטר בטענות שהיה מפיס את הנושה בלי להוכיח את דבריו.

להלכה פסק השו"ע (סימן קכח סעיף א) כרש"י והרמב"ם שהפורע את חובו של חברו שלא מדעתו אפילו היה החוב בשטר, אין הלווה חייב לשלם לו והנותן איבר את מעותיו, שמא היה הלווה מפיס את המלווה והיה מוחל לו. וכן הסכים הרמ"א שכן נראה עיקר ודלא כהחולקים, רבנו תם והטור בשם הרא"ש. בסמ"ע (ס"ק ג) נחלק על רבו הרמ"א שיש לפסוק כטור לפי שכן גם דעת מהרי"ו, אך הש"ך (ס"ק ה) הביא שיותר משלושים פוסקים ראשונים ואחרונים סברו כהכרעת השו"ע והרמ"א, והעלה לפיכך שאפילו טענת קים-לי כהטור ומהרי"ו לא תתקבל בבית הדין.

נמצא שבמקרה שלפנינו בוודאי אי אפשר לחייב את המחנות לשלם את מה שפרעה האלמנה כנגד חובו, שכן להלכה אנו נוקטים שהיא איבדה מעותיה, מה גם שבמקרה זה אנו רואים בבירור שהמלווה, הזוג, נרתע ובוש מלתבוע את המחנות-האב במשך כל התקופה מלשלם את מה שנתחייב, היש לנו 'מפייס הוינא ליה' גדול מזה?

זאת ועוד, ששורש החיוב בפורע חובו של חברו הוא משום שמתרש ממונו של הפורע ברשותו הממונית של החייב שחסך מלהוציא ממונו, וכמבואר טעמא בגמרא (שם קה.), אמנם כאשר הוציא ממון לצורך עצמו וחברו הנהגה וכתוצאה מכך חסך ממון רב, אין שום צד חיוב על חברו, שהרי הממון כבר השריש ונתן פרי אצל המוציא בעצמו, והחבר שנהגה זה בבחינת 'זה הנהגה וזה לא חסר'.

וכאשר נתבונן במעשיה של האם האלמנה המנוחה ניווכח מיד שהשיקול היחיד שעמד לפתחה ושגרם לה לעשות את המעשה הנאצל של גיוס הכספים על כל הרוחק שגרם לה הדבר, אינו כדי לסייע למחנות הנגיד ולפרוע את חובו, אלא דווקא להשלים את רצונו של בעלה ולסייע לבנה שלא יסבול מחסור כזה שאולי יגרום לו חלילה לחוסר שקיעות בלימוד. ובוודאי שמחנות אינו צריך לשלם לה על כך מדין משתרשי.

ד. שיעבודא דרבי נתן

נותר סעיף אחד שבגיניו ניתן לדון אם לחייב את המחנות לשלם את מה שפרעה האם האלמנה, והוא: שיעבודא דרבי נתן (סימן פו סעיף א). הדין שבגיניו החייב לחייב לי, חייב ישירות לי.

כיצד? בדין הזן את אשת חברו שהלך למדינת הים כתב רש"י (שם קז: ד"ה מי שאמר) שדין משנה הוא כשנתן לאשה

את המזונות בתורת מתנה, אבל אם הלוח לה על מנת שתחזיר לו יכול לתבוע ממנה את כספו והיא תשוב ותתבע את הכסף מבעלה במזונותיה.

דעת הרא"ה (שם) שתקנת חכמים שהיא כשליחה של הבעל ללוות עליו כל סכום שמגיע לה במזונותיה, ולכן כאשר הבעל כאן, עיקר חובו ושיעבודו של משלם המזונות הוא על הבעל ולא על האישה. על כך כתב הר"ן (שם סג: מדה"ר) שמאחר שגם הרא"ה מודה שעיקר החוב מתחילתו הוא על האשה, ואם בעלה לא היה כאן היה ניתן לתבעה, לכן יש לומר להלכה שיכול המשלם לתבוע את האשה שהיא עיקר השיעבוד, ואם תרצה בכך תוכל היא לתבוע אחר כך את בעלה. ומכל מקום 'שיעבודא דרבי נתן' משעבד את שניהם אליו ויכול לתבוע בין את האשה ובין את הבעל.

במקרה שלפנינו, האלמנה נתנה את הכסף לבנה בתורת הלוואה על מנת שיפרעה לאחר שיקבלו את הכסף מהמחנות, ועל אף שלא נתנה את הכסף לבנה במפורש בתורת הלוואה על מנת שיפרעה בני הזוג לכשירווח להם ולא הזכירה בדבריה כלל הלוואה, מכל מקום יש כאן אומדנא שנתנה על דעת כן שתקבל חזרה כאשר יפרע המחנות את חלקו, וכל זמן שהם לא קיבלו מהמחנות, הם לא חייבים לאמא מאומה, ולכן האמא לא יכולה לגבות מדינא דרבי נתן משום אחד שחייב הלוואה לבנה, וגם לא מהמחנות. ומאחר שכפי שהבאנו לעיל מדברי הראשונים בהתחייבות בעת השידוך מתחייב המחנות אך ורק כלפי הזוג הצעיר ולא כלפי המחנות השני ישירות, לא היה לו שום חוב כלפיה.

ה. כשאחד המחנות לא מקיים את התחייבותו

בשולי הדברים, ולאחר שהבהרנו שהתחייבותם של מחנות בעת השידוך היא כלפי בני הזוג הצעיר ולא התחייבות הדדית זה לזה, חשוב לברר כיצד הדין במקרה שבו אחד הצדדים אינו עומד בהתחייבותו.

מחד גיסא, בכל התחייבות הדדית כאשר צד אחד אינו עומד בהתחייבות כלפי הצד שכנגד, מהווה הדבר עילה חזקה לצד השני לסגת אף הוא מהתחייבות שמצדו, שהרי לא התחייב אלא כנגד התחייבות הצד האחר. אך מאחר שהבהרנו שהתחייבות היא כלפי בני הזוג, היה מקום לטעון כלפי כל אחד מהצדדים המחנות שעליהם לשלם את מה שהתחייבו בלי תלות בקיום ההתחייבות של הצד השני, כי הזוג לא התחייבו בשום דבר כדי שנוכל לומר שמאחר והם אינם עומדים בחובתם החוב כלפיהם מבוטל.

אך למעשה הדבר מצוי שמחנות רבים מתקשים לתת את הסכום שהבטיחו לבנם או לביתם, וכל מה שהכניסו עצמם בהתחייבות גדולה ועצומה זו, היה זה רק על דעת שגם הצד שכנגד יתאמצו וממילא יהיה לזוג את הסכום הדרוש, אך לא הייתה כוונתם לעמוד ולשלם את כל הסכום לבדם. נמצא שיש התניה ברורה לשלם רק כאשר גם הצד השני משלם, והגם שיש גם מחנות רבים שהיו נותנים סכום זה לבנם או לבתם

נחשבת כמחילה בטעות, וחייבים להודיעו שאינו חייב ויכול לבקש את כספו בחזרה, ואם ירצה ימחל.

עם זאת, נראה שיש פרק זמן סביר שבו המחותן ששילם יכול לתבוע את הכסף חזרה, היות שבדרך כלל הנוהג שבעולם הוא שאנשים שמחים עם מה שיש לילדים שלהם, ומודים לה' שלפחות הם כן היו יכולים להעניק לילדיהם, וברעתם להמשיך ולתת זאת גם במידה והצד השני לא עומד בהתחייבותו. לכן לא ניתן לומר כלל ברור שהילדים צריכים להחזיר את הכסף, אלא באופן שאכן ברור שנתנית הכסף היתה ונשארה במצב של התנייה מול הצד השני, והתברר שיש כאן טעות.

וזה דבר המשפט

• התחייבות של מחותן בהוצאות דירה וכיוצא בהן, היא התחייבות כלפי בני הזוג ולא כלפי המחותן השני.

• כשמחותן אחד אינו נותן את חלקו, פטור גם המחותן השני מלתת את חלקו ועל הזוג חובה להודיעו שהנתינה בטעות.

• ההוצאות שהוציאה האלמנה בתקווה שבעתיד ישלם לה המחותן, אינן מחייבות אותו בתשלום כלשהו מאחר שלא הוציאה על פיו. ואין לחייבו כלפיה מדין 'פורע חובו של חבירו' או 'שיעבודא דרבי נתן' שאינם קיימים במקרה זה.

• לכן למעשה אין היורשים יכולים לתבוע מאומה בדיון תורה מן המחותן.

בכל אופן, סוף סוף הרבר מוטל בספק ואין לחייב את המחותן שטוען שזו הייתה דעתו, ובפרט שבשטר ההתחייבות המשותף ניכר שהתחייבות נעשתה מתחילה האחת כנגד השניה.

ואפילו אם אין ההרדיות מפורשת בשטר, כבר כתב הרשב"א בתשובה (חלק א סימן תתצה) שבכל התחייבות כעין זו אף שלא התנו כן במפורש ישנה כאן אומדנא מפורשת שכל אחד מהם מתחייב רק על דעת חיובו של השני, וכל שאחד מהם לא עומד בהתחייבותו אין השני חייב לעמוד בהתחייבות אף הוא. ואומדנא זו קיימת גם כאשר מי שהתחייבו כלפיו הוא אדם שלישי.

והרעת נותנת שכשצד אחד בא לשלם התחייבותו והזוג יודע שהצד השני אינו מתכוון לעמוד בהתחייבותו, חובה עליהם להודיע לצד שבא לשלם שמצד התחייבותו אינו חייב לשלם מאחר שהצד השני לא שילם, ואם ירצה לתת להם בכל זאת הרשות בידו, אך אסור להם להסתיר ממנו מידע זה.

ויתר על כן, אף אם כבר שילם אחד הצדדים את חלקו, ואחר כך התברר שהצד השני נמנע ולא ישלם את חלקו, נמצא שהמחותן שפרע את חלקו עשה כן מחמת שהיה סבור שכמסוכם ביניהם יפרע גם המחותן השני את חלקו, אך באמת מעיקר הדין לא היה עליו כל חיוב לעשות זאת.

טעות זו נחשבת כמחילה בטעות גמורה, ואינה מועילה כל עיקר אף לדעת הקצות החושן (סימן עה סק"ד) שהאריך לחלוק על הפוסקים שכתבו שהחייב לצאת ידי שמים ונתן בסתם במחשבה שחובו הוא חוב גמור, הרי זו מחילה בטעות. שכן כל דברי הקצות אינם אלא כאשר עושה זאת כדי לשמור את האמינות שלו, או כל שכן כשעושה זאת לצאת ידי שמים, שאז יש לתלות שלא מחל בטעות אלא בכוונה גמורה.

אך ודאי לא בטלה תורת מחילה בטעות ובמקרה כזה שיטנה אומדנא שכל ההתחייבות הייתה על דעת כן שגם הצד השני מתחייב ומקיים התחייבותו, ברור שמילוי ההתחייבות על ידי צד אחד בלא ידיעתו שהצד השני לא מילא את התחייבותו

מודעה רבה לאודייטא

ניתן להשיג את הספר 'מכתלי ביה"ד' כרכים א' וב', ובו עשרות פסקי דין נבחרים מותוך המהדר בדיני ממונות הלכה למועשה. מוגשים בשפה ברורה השווה לכל נפש.

בטל': 1800-22-55-66

